

Доктринальне обґрунтування формування національної правової системи

Традиційним для сучасної юридичної науки є спеціалізовані фахові дослідження окремих питань державно-правового розвитку України, але водночас такий підхід не дає змоги системно та всебічно дослідити загальні закономірності розвитку правової доктрини в цілому. Тому на сьогоднішньому етапі розвитку України одним із найважливіших завдань, що постають перед вітчизняною юридичною наукою, є необхідність звернення до проблем правової доктрини, ідей та поглядів науковців, які безпосередньо пов'язані з формуванням змісту та напрямів розвитку юридичної науки. Адже правова доктрина покликана не лише вдосконалювати чинне законодавство та практику його застосування, а й здатна визначати напрями правової політики держави як у правовій, так і економічній та політичній сферах життєдіяльності суспільства. Дослідження доктринальних аспектів сучасного національного права та законодавства на тлі подальшого становлення та розвитку правової системи України має неперевершене значення, оскільки реформаційні процеси, що тривають останніми роками в державі, охопили всі сфери суспільного життя.

Доктринальні положення є результатом проведення фундаментальних наукових досліджень, які пов'язані з удо-

сконаленням понятійного апарату, глибоким та всебічним аналізом сутності правових явищ та процесів, з'ясуванням закономірностей та тенденцій розвитку юридичної практики. Все більше науковців у галузі права і держави схиляються до висновку про те, що панівні в суспільстві уявлення про право здатні не лише відображати юридичну дійсність, а й творчо впливати на всі складові правової системи суспільства, зокрема, правосвідомість, нормотворчість та правореалізацію.

Тому не є випадковим проведення останніми роками наукових конференцій, в яких підіймаються питання творчої розробки основоположних поглядів правознавців на державно-правові явища як у сфері загальнотеоретичного правознавства, так і галузевих юридичних дисциплін. Проблема розвитку національної правової доктрини, доктринальних ідей та поглядів на державно-правову реальність присвячена ціла низка ключових монографій та програмних статей.

З огляду на це великий науковий інтерес становить підготовлена й опублікована Національною академією правових наук України фундаментальна наукова праця у п'яти томах «Правова доктрина України», яка є комплексним колективним монографічним дослідженням, мета якого – висвітлення іс-

торико-теоретичних та методологічних проблем формування та розвитку правової доктрини України, проблем удосконалення її конституційних засад, змісту адміністративного, фінансового, міжнародно-правового, інформаційного, цивільного, сімейного, житлового, трудового, міжнародного приватного права, ґрунтовний аналіз актуальних питань розвитку господарського, аграрного, земельного, екологічного права України, визначення найбільш гострих проблем сучасного кримінального права, кримінології, кримінального процесу, права судового, кримінально-виконавчого та криміналістики.

Ця унікальна фундаментальна наукова праця підсумувала 23-річний період розвитку правової системи України, визначила перспективи й основні напрями її подальшого розвитку. За обсягом охопленої проблематики та глибиною наукового опрацювання видання дотепер не має аналогів у вітчизняній правовій літературі й відкриває новий етап у дослідженні вітчизняної правової доктрини. В одному виданні опрацьовано вітчизняний досвід розбудови національної правової доктрини, всіх її галузей, сучасний стан науки та законодавства, практику його реалізації, окреслено перспективи їх розвитку. Ця фундаментальна праця має велике значення для європейської інтеграції, зокрема входження України в європейський правовий простір.

Структура монографії «Правова доктрина України» має логічну внутрішню будову та складається з п'яти томів: Том 1. Загальнотеоретична та історична юриспруденція / за заг. ред. О. В. Петришина. – 976 с.; Том 2. Публічно-правова

доктрина України / за заг. ред. Ю. П. Битяка. – 864 с.; Том 3. Доктрина приватного права України / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. – 760 с.; Том 4. Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – 848 с.; Том 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. – 1240 с., які у свою чергу поділяються на підрозділи та глави. Таким чином, у кожному томі досліджено проблемні питання споріднених галузей та інститутів права.

Методологічну основу монографічної роботи складає увесь спектр загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, застосування яких забезпечило достовірність вирішення поставлених цілей і завдань та отриманих нових знань про закономірності розвитку держави і права. Активно використовуються системно-структурний метод, порівняльно-правовий, історико-правовий, формально-юридичний та ін.

У роботі всебічно розглядаються питання становлення та розвитку Національної академії правових наук України як вищої галузевої наукової установи та її ролі у сприянні розвитку правової доктрини. Висвітлюються актуальні для національної правової доктрини проблеми, зокрема, філософсько-правовий та юснатуралістичні підходи у правовій доктрині сучасної України, проблеми соціалізації права та соціологізації юриспруденції, теоретичний економіко-правовий аналіз економічної домінанти в правовій доктрині, загальнотеоретична юриспруденція як сучасна теорія держави і права, методологія порівняльних досліджень

в Україні, правова система України на правовій карті світу, розвиток правової науки в інформаційній сфері: системні проблеми та пріоритети.

Розглянуто питання доктринальних інтерпретацій верховенства права в Україні, розвитку парадигми праворозуміння, розвитку доктрини прав людини в Україні за роки незалежності, біоюриспруденції, доктринальних питань принципів права, витоків, формування, розвитку принципу гендерної рівності.

Значну увагу приділено доктрині та вітчизняній практиці розбудови громадянського суспільства, концепції правової держави і верховенства права в українській правовій доктрині, доктринальній моделі побудови сучасної держави, єдності судової системи за умов існування спеціалізованих юрисдикцій, національній доктрині джерел права, юридичній техніці, доктрині правового порядку в Україні, її генезі, сучасному стану та перспективі, правовій інтеграції як фактору розвитку української державності та національної правової системи.

Акцентується увага на теоретичних проблемах історико-правової думки, проблемних питаннях українського державотворення у ХХ ст., історико-теоретичних та методологічних аспектах демократичних традицій вітчизняного державотворення, методологічних проблемах історії державотворення за часів української революції (1917–1921 рр.), історії ухвалення Конституції України 1996 р.

Отже, теорія держави і права намагається розширити горизонт наукового пізнання державно-правових явищ,

включити до наукової картини юридичного світу нові загальні правові категорії, використовуючи як оновлені класичні методи правознавства, так і сучасні методологічні підходи. Слід наголосити на тому, що, з одного боку, правова доктрина виконує роль концептуальної основи, теоретичного стрижня нормотворчості, а з другого – аналізуючи зміст чинних юридичних приписів, практику їх реалізації, пропонує конкретні шляхи вирішення проблемних питань, що виникають у процесі застосування норм права.

Науковий пошук фахівців конституційного, адміністративного, фінансового, міжнародного та інформаційного права відрізняє саме людино-державницький акцент. Безумовно, держава як суб'єкт присутня майже в усіх галузях права, тому що навіть у приватноправових відносинах додержання припису правової норми гарантується можливістю застосування примусу, що і забезпечується державою. Проведені наукові дослідження стосуються різних аспектів забезпечення прав і свобод людини і з'ясування природи публічного інтересу в праві, місця та ролі в його реалізації державою та територіальними громадами, узгодження та реформування всієї системи інтересів з метою найефективнішого розвитку суспільства.

Виходячи з того, що доктрина означає вчення, наукову або філософську теорію, нормативний принцип, відповідні галузеві дослідження охоплюють як сукупність ідей провідних фахівців відповідної галузі, так і певну теорію розвитку цієї галузі. Останніми роками значно активізувались наукові дослідження у сфері публічно-правових наук,

що стало підґрунтям у кардинальному реформуванні законодавства: зміни до Конституції України, прийняття Кодексу адміністративного судочинства України, Бюджетного кодексу України, Податкового кодексу України та ряду інших найважливіших законів. Ця тенденція поєдналася із появою низки ключових монографій та статей членів Національної академії правових наук України, було проведено ряд міжнародних науково-практичних конференцій.

При дослідженні публічно-правової доктрини України розглянуто питання сучасної конституційно-правової доктрини України, методологічних основ системи та структури конституційного права України, принципів соціальної держави, визначення конституційного ладу та форми правління. Проаналізовано поняття предмета та методології дослідження адміністративних правовідносин, соціального призначення адміністративного права, концепції зовнішньої та внутрішньої політики України, міжнародно-правових стандартів адміністративної діяльності, контролю та нагляду у сфері організаційно-управлінських відносин, методологічних проблем режимного регулювання, адміністративного судочинства, позасудових способів розв'язання спорів; адміністративної діяльності, адміністративної діяльності органів внутрішніх справ. Охарактеризовано сучасний стан фінансового права та фінансового законодавства, проблеми формування системи фінансового права та його джерел, доктринальних аспектів публічного фінансового контролю, правової природи та змісту бюджетних доходів, податкової доктрини та проблем податкового про-

цесу, банківського права України. Висвітлено українську доктрину співвідношення міжнародного і національного права, місце науки міжнародного права, доктринальні підходи щодо членства України в міжнародних союзах та перспективи Європейського суду з прав людини. Проаналізовано проблеми системного впорядкування суспільних відносин у інформаційній сфері України, кодифікацію інформаційного законодавства України, розвиток інформаційних технологій і забезпечення інформаційної безпеки та протидію загрозам і правопорушенням в інформаційній сфері.

Наголошено, що наразі перед наукою конституційного права стоїть складне і відповідальне завдання. Йдеться про наповнення нової конституційної доктрини таким змістом, такими цінностями та принципами, які б змусили кожного українця сприймати її не тільки як основу для розвитку Української держави, а й як основу існування та функціонування суспільства, як стратегічний шлях до сталого розвитку, в якому органічно поєднуються ідеали демократії, права, справедливості й добробуту.

Важливою складовою дослідження правової доктрини України є всебічний та ґрунтовний аналіз проблем цивільного права. У монографії провідні цивілісти України розкривають найбільш актуальні проблеми сучасного приватного права, що є невід'ємною складовою національної правової доктрини. Масштаби реформування цивільного права виявилися настільки значними за своїм обсягом і змістом, що без будь-яких перебільшень можна говорити про фактичне створення нового правового

масиву приватного права в Україні, стрижнем і серцевиною якого є право цивільне. Прийняття Цивільного кодексу України і набрання ним чинності дало потужний поштовх для розвитку і збагачення приватноправової доктрини, що підтверджується численними глибокими дослідженнями, які здійснюються представниками класичних наукових шкіл України: київської, харківської, львівської (західноукраїнської), одеської.

Предметом дослідження доктрини приватного права України є основні напрями розвитку цивілістичної доктрини, доктрини сімейного, житлового, трудового, міжнародного приватного та цивільного процесуального права. Водночас слід відзначити, що сучасний розвиток правової доктрини, зокрема у сфері приватного права, характеризується формуванням нових регіональних центрів приватноправових досліджень. Розглянуто напрями реформ у соціальній сфері, зокрема питання трансформації політики щодо зайнятості та ринку праці, яка забезпечить не лише суттєве підвищення рівня життя широких верств населення, а й формування соціальної структури, подібної до європейських зразків.

Правова доктрина як сукупність науково обґрунтованих положень, правових ідей і конструкцій, розроблених правознавцями на основі глибокого пізнання вітчизняного законодавства, практики його застосування, вивчення позитивного досвіду зарубіжних країн, аналізу історичних витоків приватного права та його основних інститутів займає важливе місце у формуванні правової політики у сфері приватного права.

Значних видозмін зазнали суспільні відносини й у екологічній, аграрній, земельній та господарській сферах. Незважаючи на ухвалення значної кількості законодавчих та нормативно-правових актів за роки незалежності України, зазначені відносини потребують вдосконалення механізму їх правового регулювання, який би відповідав сучасним потребам екологічної стабільності, аграрного сектору економіки, земельного та господарського устрою. Саме тому імплементація доктринальних положень в державне будівництво та юридичну практику є важливою ланкою в контексті вдосконалення правозастосування і власне правового життя суспільства, адаптації права до сучасних суспільно-економічних і політичних умов.

Доктринальні висновки, що пропонуються вченими у цій праці, повинні стати підґрунтям для екологічного, земельного, аграрного та господарського законодавства, його чинної і такої, що розвивається, нормативно-правової системи, яка спирається на прогностичні оцінки і перспективні програми соціально-економічного розвитку України; обґрунтування системної основи і принципів побудови, дій та розвитку законодавства; чіткого визначення критеріїв законодавчого регулювання; розроблення механізму забезпечення дії закону, його моніторингу; розроблення рекомендацій оптимізації процесу підготовки, прийняття та реалізації законів; забезпечення функціонування законодавства щодо виконання умов проведення державних реформ в економічній, соціальній, правовій та інших сферах; удосконалення законодавства шляхом роз-

роблення механізму врівноваження «викликів» глобалізаційних процесів, що можуть мати негативний характер.

Доктринальні положення кримінально-правового спрямування висвітлюють представники наук кримінального права, кримінально-процесуального права, кримінології та криміналістики, а також наук кримінально-виконавчого і судового права, юридичної психології та судової експертизи. Фахівцями розглянуто загальнотеоретичні, методологічні та найбільш актуальні прикладні питання цих наук. Науки кримінально-правового спрямування становлять вагому частину юридичної науки. Їх змістом є сукупність поглядів, ідей, уявлень, обумовлених існуванням у суспільстві злочинності та потребами боротьби з нею.

Значна увага приділяється теоретичним проблемам вчення про злочин та склад злочину, про кримінальну відповідальність та покарання, а також сучасним викликам злочинності в умовах інформаційного суспільства, поширення протиправної поведінки та тіньового права. Наголошується на необхідності ухвалення загальнонаціональної концепції кримінологічної політики України на засадах соціального натуралізму. Певний інтерес викликають погляди науковців у частині наукового осмислення впливу організованої злочинності на розвиток суспільних процесів в Україні з урахуванням наявного зарубіжного досвіду.

Наголошується, що вдосконалення кримінального процесуального законодавства відкриває нову сторінку в історії сучасної кримінальної процесуальної науки, надає нового імпульсу для

розвитку вітчизняної наукової думки. Наразі перед науковцями та практиками постали нові складні завдання, пов'язані з необхідністю усвідомлення концептуальних положень нового кримінального процесуального законодавства, сутності запровадження нововведень, їх теоретичного обґрунтування, розробки необхідних понять, виявлення прогалин та колізій у нормативному врегулюванні кримінальних процесуальних правовідносин та запровадження шляхів їх подолання.

Значну увагу приділено питанню реформування судової системи України. Запропоновано створити сучасну доктрину судової влади, яка б відповідала сучасним уявленням, очікуванням і рівню правової культури суспільства та реальним можливостям держави забезпечити умови функціонування суду з урахуванням усталених національних традицій і визнаних міжнародних стандартів організації та функціонування судової влади.

Окремий аспект дослідження становлять питання криміналістики, судової експертизи та юридичної психології. Зокрема, розглянуто загальнотеоретичні проблеми становлення та розвитку криміналістики, визначення її функцій і міжнаукових зв'язків, питання криміналістичної техніки та інформаційного забезпечення практики протидії злочинності, проблеми формування та реалізації окремих криміналістичних методик, що завжди супроводжувалися гострими науковими дискусіями й суперечностями, загальна характеристика судової експертизи в сучасних умовах та роль пізнання в судово-експертній діяльності, загальнотеоретичні засади

юридичної психології, психологічні основи процесуальної (слідчої та судової) діяльності, проблеми становлення та розвитку кримінальної та пенітенціарної психології. У ході дослідження розроблено основи психологічної структури злочину, запропоновано соціально-психологічні характеристики особи злочинця, виокремлено методи психологічного впливу на особу засудженого в установах виконання покарань та розроблено психологічні основи ресоціалізації засуджених.

Наукова новизна видання зумовлюється тим, що вперше у вітчизняній науковій думці на рівні п'ятитомної колективної монографії, з урахуванням досягнень світової теоретико-правової думки, досліджується національна правова доктрина України як певний вид юридичного дослідження, яке застосовує особливий метод, що полягає в систематичному, аналітико-оціночному поясненні істотного змісту права, детально аналізуються особливості, проблеми та суперечності окремих галузей вітчизняного права, визначаються перспективи та основні напрями подальшого розвитку правової доктрини України.

Теоретична та практична значимість монографічного дослідження полягає у використанні її в науково-дослідній діяльності для подальшого загально-теоретичного опрацювання проблем розвитку правової доктрини України, а також у сфері правотворчості, зокрема сформульовані висновки та пропозиції, що використовуються для розробки проектів нормативно-правових актів. Так, результати наукових досліджень були використані у процесі роботи над проектами України «Про прокуратуру»,

«Про Державне бюро розслідувань», «Про запобігання та протидію корупції», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про атестацію наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації», «Про адміністративні послуги», «Про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру», «Про відносини власності у багатоквартирному будинку», «Про Технополіс П'ятихатки», «Про судово-експертну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Кодекс суддівської етики», проектами Трудового кодексу України, Ядерного кодексу України та Інноваційного кодексу України, проектами внесення змін до Податкового, Кримінального, Кримінального процесуального, Цивільного кодексів України та інших нормативно-правових актів тощо.

Окрім зазначеного, результати монографічного дослідження знайшли своє практичне впровадження в багатьох експертних висновках, зауваженнях та пропозиціях, розроблених на замовлення Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, інших центральних та місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування.

Результати наукового дослідження широко впроваджені в освітянську діяльність (зокрема, було підготовлено та видано підручник з «Трудового права», «Практикум з криміналістики», Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу та ін.), використовуються науковцями, викладачами, аспірантами, студентами вищих

навчальних закладів, практичними працівниками та широким загалом читачів. Результати наукової діяльності були використані також для вдосконалення практико-юридичної діяльності, зокрема для співробітників правоохоронних органів видано науково-практичний посібник «Довідник слідчого», а для народних депутатів України – «Посібник для народних депутатів України: конституційний контроль і офіційне тлумачення в діяльності Конституційного Суду України».

Аналіз монографічного видання «Правова доктрина України» дозволяє зробити висновок про його безперечну унікальність для вітчизняної юридичної науки за багатьма показниками. До складу авторського колективу ввійшла еліта вітчизняної юриспруденції з усіх регіонів України, основу якої становлять академіки та члени-кореспонденти Національної академії правових наук України, провідні науковці її установ. У цілому авторський колектив налічує 174 науковці, серед яких понад 90 членів Національної академії правових наук України, загальний обсяг наукової праці складає близько 5 тисяч сторінок. Наукова праця «Правова доктрина України» в 5-ти томах була опублікована у кількості 300 примірників.

Необхідно також підкреслити, що за колом досліджуваних наукових проблем у монографії узагальнено вітчизняний досвід становлення національної правової доктрини на різних етапах розвитку нашої державності, висвітлено її сучасний стан з усіма надбаннями та проблемами, обґрунтовано тенденції й перспективи її реформування та подальшого вдосконалення.

Отже, можна стверджувати, що представлена праця має вагомe значення для процесів розбудови правової, демократичної, соціальної державності в Україні та свідчить про те, що вітчизняна правова наука переживає сьогодні процеси бурхливого розвитку, оновлення світоглядних та методологічних засад, орієнтації на загальноновизнані гуманітарні взірці демократії, прав і свобод людини та громадянина, верховенства права. Вона окреслює засади створення нової концептуальної моделі наукової теорії правової доктрини сучасності як історично закономірного, складного та багатомірного соціально-правового явища, а також аналіз таких її основних структурних елементів, як право, правовідносини, суб'єктивні права та обов'язки особи, правова культура і правосвідомість, відповідальність, правове регулювання. Це енциклопедичне видання надає точне уявлення нинішнім та майбутнім поколінням правників про напрацювання юриспруденції за певну історичну добу, відповідний фактичний матеріал у контексті існуючих соціальних, економічних, політичних, правових умов буття суспільства, обґрунтовує перехід вітчизняної правової доктрини від пострадянського минулого до загальноновизнаних європейських стандартів.

У 2015 р. за сприяння головного редактора юридичного журналу «Право України» О. Д. Святоцького був організований переклад її на англійську мову та найближчим часом вона вийде з друку й буде поширена серед провідних світових бібліотек та наукових центрів. Цю складну працю здійснено інозем-

ним членом академії У. Е. Батлером. Головна мета цього видання – надати можливість ученим із інших країн ознайомитися з доробками української юридичної науки в різних галузях права, сучасним законодавством України і практикою його застосування.

Усе викладене доводить, що за обсягом і змістом, застосованими методиками досліджень і комплексним вирішенням поставлених завдань, обґрунтованістю висновків та науковою і практичною значимістю праця монографічного характеру «Правова док-

трина України» є видатним науковим дослідженням, яке сприяє подальшому розвитку Української держави та суспільства, гуманітарних наук, гідно підтримує високий авторитет вітчизняної юридичної науки та заслуговує на присудження Державної премії України в галузі науки і техніки.

Матеріал підготував:

О. Петришин, перший віце-президент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України